

MŰVELTSÉGÁTADÁS ÉS SZEMÉLYISÉGFEJLESZTÉS A 16. SZÁZADI JEZSUITÁKNÁL

Evelin SIPOSNÉ IVANCSICS¹

ABSTRACT

EDUCATION TRANSFER AND PERSONALITY DEVELOPMENT IN THE 16TH CENTURY JESUIT SCHOOLS

My research area focuses on the first sixtyfive years of the Society of Jesus monastic order.

In my article, the practice of the order's educational work, the emerging provisions, I would like to present his point of view. According to the intention of the founders, the Jesuit order was not one of the teaching orders, nor is it today teaching is their only responsibility, yet there are Jesuit-run schools all over the world from elementary to higher education institutions, for almost five centuries. In what lies the strength and success of Jesuit education and training? Thought-provoking examples at the present time between the sets of his challenges.

KEYWORDS

Jesuits, humanistic education, benefit, virtues, reflection, communication

BEVEZETŐ

Kutatási területem a Jézus Társasága szerzetesrend első hatvanöt évére koncentrálok, 1534-től, az első tagjelöltek fogadalomtételétől számítva a Ratio Studiorum 1599-es megjelenéséig. Jelen tanulmányban a jezsuita rend oktató és nevelő munkájának gyakorlatát, kialakuló néhány rendelkezését, szemléletét szeretném bemutatni, rámutatva a tudásátadás és a személyiségfejlesztés néhány sajátos elemére, amely érdeklődésünkre ma is számot tarthat.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A tanulmány támaszkodik a jezsuiták egyik legfontosabb szakértőjének, a hajdani John W. O'Malley amerikai történész két kötetére: Az első jezsuiták (2006) és A jezsuiták története - Loyolai Szent Ignációl napjainkig (2015) címűekre. A Boston College-hoz kötődő latintanár jezsuita, Claude Pavur SJ által 2005-ben kiadott The Ratio Studiorum is alapvető, amely az 1599-es jezsuita nemzetközi tanrendet tartalmazza latin-angol nyelven párhuzamos formában, jegyzetekkel ellátva. Ez a tananyag tartalmának és a napi valamint éveken átívelő tanrend alapos bemutatásával részletes bepillantást enged mindenkinek a jezsuita iskola rendezett, megszerkesztett életébe. Paul F. Grendler kiváló történész munkája szintén bő ismereteket nyújt a jezsuita iskoláról és tanáraikról a kezdetektől egészen a jezsuiták világméretű feloszlásáig: Jesuit Schools and Universities in Europe (1548-1773) (Grendler, 2019).

A Levelek (Loyolai Szent Ignác, 2004) című kötet szintén cizellálhatja a jezsuitákról alkotott képünket, hiszen benne a nagyszámú jezsuita levelezés egy kis részét találva, mégis megízlelhetők a rendalapító Loyolai Szent Ignác és első társai kérdései és válaszai az iskoláik kapcsán is, pedagógiai kérdéseket is érintve, de saját jezsuita életük is természetesen köz-

¹ Dr. Siposné Ivancsics Evelin, Pécsi Tudományegyetem - Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, 3. évfolyam. / University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Education and Society Doctoral School of Education, III. E-mail: s.ivancsics.evelin@gmail.com.

ponti helyet foglal el a témák között. Magyar szakértőkhöz fordulva Mészáros István, Pukánszky Béla és Németh András (Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe, 2002), - de főként Mészáros István (XVI. századi városi iskoláink és a "studia humanitatis", 1981) munkáját kell megemlíteni -, akik a középkori és újkori iskoláztatás történetének legjellegesebb képviselői hazánkban.

Szent Ignác saját munkái mellett, tehát A zarándok és a Napló (2015), a Lelkigyakorlatok (2006), a Jézus Társaságának Rendalkotmánya (1997) és nagyszámú levelezésének néhány magyar fordítása mellett (Levelek, 2004) a Szent életével, a jezsuiták történetével, tevékenységi körük bemutatásával foglalkozó művek, tanulmányok magyarrá fordított darabjai között is számos figyelemreméltó olvasmányt találhatnak a hazai olvasók, például Hugo Rahner 1955-ös Szent Ignác életrajzát (Loyolai Szent Ignác, 2006, 19-60), vagy Cristiano Casalini és Claude Pavur S.J. által kiadott Jesuit Pedagogy, 1540-1616 (2016), amely egy gazdag olvasókönyv a témában született, főként levelek gyűjteményével, angol nyelvre fordítva a latin, olasz, spanyol leveleket. E nagy művet a két szerkesztő Lukács László S.J. jezsuitának és a Monumenta paedagogica című óriási munkájának az emlékének szentelték.

Az 1599-ben megjelent Ratio Studiorumot referenciapontként használtam az első jezsuiták tananyagtartalmának, olvasmánylistájának fő forrásaként, figyelve az egyes levelekben is megjelenő olvasandó szerzőkre és munkáikra is. Csak olyan szerzőktől olvastattak, akiknek latinsága kiváló volt, akik a legjobbak közé tartoztak és például szolgálhattak a diákoknak a latin nyelv elsajátításában. A Ratio (Pavur, The Ratio Studiorum, 2005) az egész világon elterjedt és használatba vett, a jezsuita iskolahálózatra kiterjesztett összefoglaló tanrendi összmunakája, gyümölcse az első jezsuiták legjobbainak, a legtehetségesebb tanár jezsuitáinak. Eszerint tehát szakmunka, ugyanakkor számunkra, mai olvasók számára szinte szépírodalmi munkának is tekinthető, vagy egy „biológiai organizmus” leírásának, ahol minden terv és rend szerint működik, mint egy hangyabolyban.

KUTATÁSI MÓDSZEREK

Kutatásomban a 16. századi jezsuiták iskolákkal kapcsolatos szemléletét és gyakorlatát vizsgálom, erre építkezve jelen tanulmány a műveltségátadás és a személyiségfejlesztés néhány elemét szeretné bemutatni ebben az időszakban a Jézus Társasága iskoláiban. Meglévő ismereteim alapján a Bevezetőben említett szakirodalmakra és irodalomra támaszkodva szeretnék bemutatni egy rajzoló képét a hajdani jezsuitákról és szemléletükről. 1599-ben született meg az egységes jezsuita tanrend, a Ratio Studiorum, amely országokon átívelően kötötte össze a jezsuita iskolákban bármely fokon tanulókat, tanítókat, nevelőket. Első megjelenését megelőzően (1599) már 1586-ban és 1591-ben készült egy előzetes dokumentáció a tanrend kialakításának tervéről, amely 1599-ben végül megszületett és elfogadásra talált a renden belül, a gyakorló tanárokat is beleértve. Claude Pavurnak köszönhetően a 21. században, 2005-ben újra kiadásra került a mű, Pavur kommentárjával kiegészítve (Pavur, The Ratio Studiorum, 2005). Az ismeretek gyűjtésében Loyolai Szent Ignác Levelek című munka volt segítségemre, ahol további személyiségformálási lehetőségekre leltem. Ezek szintéziséből bontakozott ki e dolgozat is.

EREDMÉNYEK

Tanulmányomban Loyolai Szent Ignác (1491-1556) rendalapító és első társai iskolaalapítási és iskolai életet rendszerező tapasztalatait mutatom be szerény formában, amelyben nagy szerepet kapott a modus Parisiensis, vagyis a párizsi Sorbonne-on jezsuiták által elsajátított tanítási módszer a tervszerű ismétlésekkel és egymásra épülő tananyaggal; a „studia humanitatis”, benne a sarkalatos erények elsajátításának célzottságával. Színdarabjaikkal a személyiséget sokoldalúan tudták segíteni kibontakozni: a kreativitás fejlesztéssel, retorikai

készségek erősítésével, a testi tudatosság támogatásával. Fontosak a vallásos nevelés gyakorlati katekizmus órák keretében, a napi szentmisei jelenlétben; és a jezsuita specialitások: a „lelkiismereti esetek órák” és a napi reflexiók. Mindehhez egy erőteljes szemlélet járult átítatva a tanárokat, de a diákok környezetére is hatott, azok eddigi tapasztalataitól talán különböző és vonzóbb módon. Ez Isten dicsőségének a keresése és az emberek javának a szolgálata volt, amelyhez lelki erőt az imatapasztalatukból és a rendi közösség támogató erejéből merítettek, de magából a szolgálatból is talán. Összekötötte a tagokat Loyolai Szent Ignác Lelki gyakorlatok című könyve is, amelyet minden jezsuitának közelről és jól kellett ismernie. A jezsuiták az objektív igazsággal ismertették meg a diákokat, azzal, Akivel az életük célt és értelmet kaphat, megtartó erőt: Jézus Krisztus barátságát ajánlották fel nekik. A tanárok egymással és vezetőjükkel gyakran kommunikáltak írott és szóbeli formában is szakmai kérdésekről, pedagógiai helyzetek kudarcairól és sikereiről, dilemmáiról, elfogultság nélkül, őszinteséggel. Az ő megbízható kapcsolatuk formálta a jezsuita tanárok személyiségét is, növelte köztük az egység érzését, szakmai közösséget is alkottak. Így rövid időn belül óriási tapasztalatra tettek szert, mivel egymás tapasztalatát is magukévá tették a megosztás által. Jó irányba fejlesztette a tanárok személyiségét a folyamatos készület az órákra. A személyiség formálása tehát nem csak a diákok, de a tanárok körében is felmerült, hiszen maguk a tanító jezsuiták is úgy viszonyultak önmagukhoz, hogy folyamatos készenlétben kellett lenniük az egyes élethelyzetek lehetséges változásaiból fakadóan. Ez a mozgás nagyban hatott a személyiségre is, formálva azt, fel nem térképezhető módokon.

Három-öt évet minden jezsuitának kötelező volt tanítania alsóbb iskolafokon a három év filozófiai tanulmányok befejeztével, ahol logikát, természetfilozófiát és metafizikát tanultak. Csak ezután kezdhették meg teológiai tanulmányaikat (Grendler, 2019). A tanítás iránti elkötelezettségük Diégo Laínez (1512-1565) rendfőnöksége (1558-1565) idején kezdődött el 1560-ban, amikor Alfonso de Polanco titkár (1517-1576) Laínez rendfőnök javaslatára levélben megfogalmazta és kiküldte valamennyi rendi előljárónak, hogy „az iskola a legfontosabb szolgálat”, ezért minden jezsuitának mostantól fogva tanítania kell tanulmányaik rendjébe illesztett rend szerint (Grendler, 2019, p. 10). E határozott kijelentés sokat lendített a „meglévő”, tehát az 1560 tájéki jezsuita iskolák helyzetén, amelyek szinte mindig tanárhiánnyal küzdöttek, és az eljövendő iskolák létrehozásában is ösztönzőleg hatott a felhívás, mivel sokkal kiszámíthatóbbá tette a tanárok jelenlétének biztosításával. Ahány filozófiát végzett jezsuita, annyi tanár jezsuita a következő 3-5 évben, hacsak nem történik közben valami.

A „studia humanitatis”

A Mészáros István alkotta terminus (1981) a jezsuiták vizsgálata során alapvetően megemlítenő, hiszen jelenti mindazt a tudásanyagot vagy tudástartalmat, amelyet a kései középkortól kezdődően tanítottak az iskolákban kisebb-nagyobb eltérésekkel a diákoknak, de mindig benne foglaltatott lényegénél fogva a latin nyelv grammatikájának több éves elsajátítási folyamata, az anyanyelvi magyarázatok mellett. Ebből nőtt ki a „studia humanitatis”. Magyar földön mindenestre úgy zajlott a latin tanulása, hogy elsajátítva a mindennapi életet övező szókincset és az egyes szavakat behálózó fogalmi köröket latin és magyar nyelven, egyre inkább egy értelmező jellegű szógyűjtemény kezdett kibontakozni a diákok számára, amellyel a magyar nyelv szókincse is bővülni kényszerült, hiszen a latint fordítani és magyarázni kellett a diákok érdekében anyanyelven is. A 14. századból fennmaradt magyar vonatkozású vokabuláriumok legalábbis erről tanúskodnak (Mészáros, 1964). Az újkori városi iskolák antik műveltséggel kibővülve hathatós alapját adták a ma is élő és értékes tudásátadó humán gimnázium tantárgyi rendszerének, de a maguk forrásának is a kolostori, székesegyházi és az uralkodói udvarok iskoláit tekinthették. A jezsuiták a 16. században még maguk is, az Európában a 9. századtól jelentkező skolasztikus műveltséget sajátították el a környező isko-

lákban és egyetemeken, ezek közül kiemelkedett a párizsi Sorbonne. A középkori iskolákhoz kapcsolódó teológia és filozófia a sajátjukká vált a jezsuitáknak is, ahogy a tudományos munkák korban megkövetelt formája is. A tomizmus, a skotizmus és a nominalizmus a korban elterjedt skolasztikus tanok vagy világlátások voltak, amelyek aztán nem fejlődtek tovább, sokkal inkább hitvédő szerepet vettek fel továbbfejlődés nélkül, olvasható a Magyar Katolikus Lexikon szócikkjében. A rendben akkor és később vezető szerepet betöltő jezsuiták azonban abban az évben érkeztek a Sorbonne-ra tanulni, amikor az egyetem megkezdte tanrendjének megújítását és az antik humanista műveltség felé fordult, annak nyelve, stílusa felé, így a középkori nehezkesebb latin stílus és forma már idejétmúltnak tekintődött (Mészáros et al., 2002). Az arisztotelészi dialektikus alapokat is őrizték a jezsuiták, amibe beletartozott „az arany középút keresése” is. Arisztotelészhez mindvégig hűek maradtak, ahogy Aquinói Szent Tamás Summájához is a teológia tudományának tanítása során, bár a természettudományos ismereteiket egyre tágította a kopernikuszi geocentrikus világgép. Az újonnan nyílt jezsuita iskolákban, amelyek a városi humanista iskolák körét színesítették, a jezsuita iskolák azt tanították, amit a párizsi egyetemen maguk is elsajátítottak. Ezt az újszerű módot nevezzük *modus Parisiensis*-nek, ami a tervszerű ismétléseket és gyakorlatokat jelentette elsősorban, és amit „saját kezükre és lábukra szabva” „*modus Italicus*-nak” kezdtek elnevezni szerényen. A jezsuiták iskolái többnyire középfokúnak számítottak, és a kortárs itáliai iskolákba besűrűdő humanisztikus műveltséget adták át maguk is, és amely iskolák eközben megújult latin iskolává formálódtak át maguk is (Mészáros, 1964, p. 234). Az egyetemi fok ennek folytatása lehetett a jezsuita szigeten, vagyis a jezsuita épület-komplexumban. De nem minden iskolájuk tette lehetővé az egyetemi tanulmányok elvégzését. Loyolai Szent Ignác 1521-es megtérése idején nem gondolkodott iskolák létrehozásában, mégis meghatározóvá vált rendje számára az általuk létrehozott iskolák mindegyike, és ez a folyamat kitermelte magából a neveléssel kapcsolatos diskurzust is, mind a tanárok és rendtagok formációja és a tananyag átadásának saját magukra szabása, mind pedig a gyerekek nevelése végett. Az Itáliában nyílt iskoláik tananyaga teljesen relevánsnak számított a korban szokásos új, városi iskolák latin nyelvű humanista tananyagával, és ez is terjedt el Európában, de a kontinensen túl is alapnak tekintődött. A városi iskola átalakult latin iskolává, ahol anyanyelven egyáltalán nem volt szabad beszélni. (A jezsuiták sem tanítottak tanrendbe illesztve anyanyelvet, de mégsem kerülték ki, amikor szükség volt rá, hiszen ha a fiúgyermek nem tudott anyanyelven sem írni, sem olvasni, akkor a jezsuiták készek voltak rá megtanítani továbbfejlődése érdekében.) A mindennapi szókinccs helyére az iskolákban az irodalom nyelve lépett főként latin nyelven. A humanizmussal mint a reneszánsz művelődéstörténeti korszak egyik irányzatával általános értelemben az „ember” felé fordult a kor figyelme, az ember lett minden dolog mércéjévé és minden dolog közép-pontjává, minden dolog meghatározójává. Mint mindennek, ennek a szép, antik korból feléledő gondolatnak is megvannak az értelmezésbeli lehetőségei, amelyek mentén eltérő gondolkodásbeli irányok indulhatnak el. Tulajdonképpen a kultúra és az ember, mint a kultúrát élvező lény került a középpontba. Kijelenthetjük az eddigiek ismeretében, hogy a jezsuiták a 16. században hittek a tanulás és a műveltség személyiségformáló erejében, ezért megválogatták az iskolában olvasandó szövegeket, elsősorban az esztétikum és a helyes latinság szempontjait figyelembe véve, majd az esetleges „illetlen és káros dolgokat” igyekeztek leválasztani a tananyagról (Levelek, 2004, p. 139). A jezsuita iskolákban az is különleges volt, hogy a skolasztikus teológiával egy időben tanították a humanista műveltség: a „*studia humanitatis*” elemeit is, tehát a kettő megfér egymás mellett kognitív disszonancia nélkül, legalábbis erre törekedtek. A korban ugyanis nem volt elterjedve ez a „páros műveltség,” különösen nem európai keresztény körökben. Ugyanis a korban elterjedt vallásosság gyakorlatába, a *christianitas*ba, (Kainulainen, 2021) a kor keresztény lelkiségébe ez, úgy vélték, nem fért bele. Egyes-egyedül csak a skolaszticizmus fért bele, amely elemmez, szétválaszt, felépít, szemben a humán tudo-

mányok adta műveltséggel, amelyben megférnek egymás mellett az olyan disszonáns elemek, mint a pátosz és a pajzánság. Ha arra gondolunk, hogy Janus Pannonius egyes epigrammáinak tartalma sem fér bele az evangélium életszemléletbe, de mégis belefért a kor adta keresztény kultúrába, ahol a Catullus-i mondat értelmében: „más az élet és más az irodalom”, nem érte elmarasztalás a klérus tagját a művek tartalma miatt, írta Csorba Győző Janus Pannonius verseinek fordításához Utószavában. Így beleférhettek a hivatalos christianitasba a később pécsi püspökként élt szerző ilyen jellegű költeményei is. Felvetődik hát a kérdés: a jezsuiták arra vállalkozhattak, hogy bizonyos csiszolásokkal vagy elsimításokkal, vagy kiemelésekkel összehétköztesse a kettőt: a christianitást és a humanista műveltséget, vagyis a „studia humanitatis”-t. Vagyis evangelizálni a tartalmat az esztétikum megőrzése mellett, és a klérust is evangelizálni az evangéliumi értékek mentén. Valószínűleg az égi és az evilági, a láthatatlan és a látható találkozott a jezsuita iskolákban; megtisztítva, felemelve az evilágit és megérintve az égit. Kiemelték a humanista műveltség értékeit, fényét, és felvállalták az e világi műveltség evangelizálását is, egyházi berkeket érintve is. Tették ezt oly módon, hogy a skolasztika filozófiai és teológiai elemző rendszerét a felsőbb iskolákban gyakorolták hittani kérdésekben, az egyszerű emberekre inkább főként a gyakorlati élet kérdéseivel és magyarázataival kívántak hatást gyakorolni prédikációjukban és kazuisztikájukban, vagyis „a lelkiismereti esetek” tanulmányozásában és az erről való beszédben az egyre bővülő közönség számára (O’Malley, 2006, 167). Tulajdonképpen egész magatartásukkal új fénybe helyezték a „studia humanitatis”-t és így mutatták be a klérus és a hétköznapi ember, a diákok számára is. Ez az ő „reformációjuk” egyik oldala volt: beemelték a kor felsőbb műveltségtartalmát és meg is tisztították azt kissé válogatott tanórai szövegeikkel, és fel is hívták a „studia humanitatis” értékeire a figyelmet, ezzel a klérust is önvizsgálatra indíthatták. A humán tudományok fontosságát így művelését alá is támasztották egy igen jó érveléssel, miszerint a Szentírás tanulmányozásához elengedhetetlen az antik tudományok ismerete, a nyelv és kultúra elsajátításával a Biblia nyelvének megértéséhez jutunk közelebb, fejezte ki mindezt Polanco egy 1547-es levelében (A Reader, 2016, p. 45). Szent Ignác ezért is javasolta a bibliai nyelvek tanulmányozását abban az időben, amikor a protestánsok megkezdték népnyelvre fordítani a Szentírást (O’Malley, 2006). A Szentírás emberi ideológiáktól való mentességét garantálhatja az ókori nyelvek ismerete a fordításokban és azok értelmezésében egyaránt. A christianitas szellemiségének „árnyékosabb oldalait” feloldani, áttetszővé tenni is használhatták a jezsuiták a humanista műveltség esztétikai és morális szempontból példaértékű alkotásait. Tehát egyrészt a humanista műveltséget népszerűsítették a tanítási folyamat által iskoláikkal is, másrészt a „studia humanitatis” értékeit felmutatva, visszahatottak az egyház földi tagjaira, a klérus vezetőire és a civil emberekre, gyerekekre, hiszen az erkölcsös, esztétikai, tudományos műveket a jezsuiták nagyra értékelték és tanították is. Elsőként ünnepelték Galilei tudományos munkásságát és ne feledjük a természettudományok iránti elkötelezettségüket, amely tudományok a „studia humanitatis”-ből nőttek ki a természetfilozófia kabátja alól. Úgy tűnik, a jezsuiták a kor individualizmusának előtérbe helyeződésével tudtak mit kezdeni, és ez a fajta kezdeményező szerep vagy fogadókészség elégnak bizonyult arra, hogy a keresztény világnézet ne rendüljön meg, vagy nem rendüljön tovább, egy ideig. További értelmet nyerhetett minden, hiszen az individuum, számukra Isten szeretett gyermekeként meghatározottnak tekintett; jó pedig mindaz, ami az evangéliumok irgalmas és szerető szívé Jézusa szerint: jó. A reneszánsz óta meginduló „régiek és modernek vitája” azonban majd a 18. század második felében fog teljességgel elharapózni: az irodalom terén az antik formák, a stílus áll majd szemben a modern formák képviselőivel, a filozófia és altudományai (metafizika, fizika, logika) világában pedig „az arisztotelészi és kopernikuszi-kepleri-galilei féle szemlélet” kerül szembe egymással és kap egyre nagyobb teret majd az eljövendő gondolkodók körében (O’Malley, 2015, p. 84). A tizenhatodik században állásfoglalásra kellett rászánni magukat nekik is. A jezsuitákat

rengeteg vád érte később is, a katolikus janzenisták például bennük látták a katolikus hit legnagyobb gyengítőit (O'Malley, 2015). A jezsuiták a szószékről Szent Ignác külön kérésére, „nem prédikáltak kétes dolgokról”, a skolasztikus teológia iskolái ellentmondásainak tárgyalásába még távolról sem kezdtek bele előrelátóan, (O'Malley, 2006, p. 113) hisz nem kívántak ideológiai vitát folytatni, sem felbujtani más emberek ellen a híveket. Prédikációikban inkább „megindítani” akarták a hallgatóságot (O'Malley, 2006, p. 114), nem pedig tanítani, sokkal inkább instruálni, gyönyörködtetni. (uo.) A plébániai jelenlétükben is képviseltek egy magasabb műveltséget, amellyel személyiségformáló erőtt testesítettek meg a környezetükben élők számára.

Tananyag és színjátszás

Iskoláikban és kollégiumaikban a latin nyelvű irodalom megismerése, és általa, vele a nyelvtan megtanulása számított évekig főszerepnek. Ezt követték a retorikai, majd a filozófiai tanulmányok, végül a teológiai képzés, amely a jezsuiták számára kötelező volt, így a jezsuita szerzetes papoknak vagy a tanuló jezsuitáknak, más szóval a jezsuita skolasztikusoknak, így hát a jezsuita tanároknak volt benne részük Diégo Laínez javaslata óta. A diákoknak viszont nem tanítottak szorosán vett teológiát. Hitték, hogy a tanulás, és a műveltség által formálódik az ember, jobba tehető, így a tanulás által jobba tehető maga a világ is. A latin grammatikát három szinten tanulták, több osztályban; a humán tárgyak óráin az olvasnivalók mellett verseket kellett írniuk és más műfajokban kellett szövegeket létrehozniuk. A diákok olvasmánylistáján szerepeltek a latin klasszikusok: Cicero, Vergilius, Ovidius, Horatius, Catullus, Tibullus, Propertius, Terentius és egyes jezsuiták által írt latin nyelvtani kézikönyvekből, mint például Manoel Alvares-éből (1526-1582) és más jezsuita szerzők retorikai szabálygyűjteményeiből tanultak, amelyre példa Cipriano Suarez (1524-1593) munkája is (Grendler, 2019). Meghatározott rend és idő szerint kellett olvasni az irodalmat minden jezsuita iskolában, minden szinten egyre magasabb fokon természetesen. Amikor Ignác atya a diákokra gondolt, akkor tudhatta, hogy mely korosztály fiai éppen hol kell, hogy tartsanak, mit tanulmányoznak, mit csinálnak a tanrend napszaki beosztása szerint. Caius Iulius Caesar, Caius Sallustius Crispus, Livius és Quintus Curtius Rufus történetírók munkáit is tanították nekik. A harmadik szintű osztálykör a retorika volt. A retorika számukra előadó művészetnek volt tekintett, és beletartozott a latinról görögre és görögről latinra fordítás is (Grendler, 2019). Arisztotelész, „Démoszthenész, Platon, Thukudidész, Homérosz, Hésziodosz, Pindaros, Nazianzoszi Szent Gergely, Nagy Szent Vazul és Krizosztomosz Szent János műveit” is tanulmányozták, sőt, mindezek mellett előadásokat kellett tartaniuk különböző helyeken és nyilvánossági fokon különböző témában (Grendler, 2019, p. 17). A magasabb minőségű egyetemi iskoláikban tanítottak a görög mellett hébert is, ahogy Messinában is egy keveset az alapfokú grammatikai osztályban. Ritkán még matematikát, csillagászatot is tanítottak a természetfilozófia keretein belül.

A jezsuiták hamar ismertek lettek iskolai színjátszásuknak köszönhetően is, amelyet a kezdetektől folytattak, nagy sikerrel. A kultúra formálásához ennek a „világnak a bevételeivel” is nagyban hozzájárultak, vele pedig a személyiségfejlesztés is aktívan, de láthatatlanul zajlott mind a diákokban, mind magukban a jezsuita tanároknak is. A retorikai gyakorlatok és színpadi előadások kímoldították a diákokat a komfortzónájukból, és a gyakorlatok mentén válhattak egyre objektívebbé a megtanult ismeretek, miközben a beszéd is formálódott, a testi tudatosság is ügyesedett, segítve a kommunikációt, az egymáshoz való sikeresebb kapcsolódások létrejöttével.

Mindemellett nem lehet figyelmen kívül hagyni az ókor hagyatékát, a négy kincset, amelyet a négy sarkalatos erényként ismerünk. Nem csak Platónnak, hanem Arisztotelésznek is köszönhetjük ismeretüket. A bibliai és keresztény erényként is emlegetett mértékletesség,

bölcsesség, igazságosság, bátorság megvalósítása a becsületes életre törekvés mentén realizálódik az ember életében, így a jezsuita iskolákban erre törekedtek, ezt igyekeztek elmélyíteni a tanulók gondolkodásában és cselekedeteiben. Eszerint élni pedig minden ember képes, így a társadalom formálásának is jó alternatívája lehet az erények elérése, ami által az emberi személy jellemének fejlesztése is megtörténik, megtörténhet. A jezsuiták mélyen hittek ebben. Számos levélváltásban észrevehetjük e négy erény középpontba állítását, vagy a rájuk való hivatkozást, akár csak az egyiket kiemelve. Ezekre úgy tekintettek, mint az élet egyensúlyozó botját, mint az erényes polgár és keresztény élet legfőbb segédeszközait (Levelek, 2004, p. 119). Ignác maga jegyzi meg a coimbrai skolasztikusoknak írt 1547. május 7-i levelében: „Biztosra mondhatom ugyanis, hogy tudományban és erényekben egyaránt a végsőig kell elmenniük, ha meg akarnak felelni annak, amit nemcsak ebben a királyságban (Portugáliában), hanem sok más helyen is várnak Önöktől” (Epp. Ign. I, 497, idézi A zarándok jegyzetelője, p. 50).

Vallásos tematika

A vallásos tematika a katekizmus órákon és „lelkiismeret esetek” órán került elő a szentmisék és prédikációk gyakori látogatása és hallgatása mellett. A gyakori szentségvételre buzdították tanítványaikat, amely a katolikusoknál az élő Jézussal való találkozást rejti, bár az újkor elején a gyakori szentáldozás egyáltalán nem volt elterjedve és gyakorlatba véve a katolikus egyházon belül.

A jezsuiták által írt népnyelvi katekizmusokat használták Bellarmin Szent Róbert (1542-1621) vagy a francia Émond Auger (1530-1591) vagy Canisius Péter (1521-1597) tollából ebben az időszakban (Grendler, 2019). Ugyanakkor a katekizmusórák a három grammatikai osztályban szombatontként másfél órát, a humán tagozaton félórát vettek igénybe, a retorika osztályfokon pedig nem is volt ilyen óra (Grendler, 2019).

A lelkiismereti esetek órák igen nagy népszerűségnek számítottak, de nem csak a középiskolákban, hanem az egyetemen is szó volt egy-egy lelkiismereti kérdéstről hetente egyszer, amely által az önismeret és az önismeretben növekedő személyiség formálódhatott. Sőt, a jezsuiták az iskola falait elhagyva gyakorta tartottak lelkiismereti esetekről előadásokat a környék papjainak, vagy jártak prédikálni az egyes falvakba, városokba, ahol a szentgyónás felé igyekeztek fordítani a szíveket... Ezzel személyesebbé alakíthatták a christianitas megélését az egyes ember számára és mindezzel együtt a felnőttképzésbe is bekapcsolódtak általa a 16. századtól.

Jezsuita specialitások

A „studia humanitatis” megismerése és elsajátítása a diákok személyiségfejlődésére is igen jótékonyan hatott, hiszen a tudás elmélyítésének eszközeivel az önismeret is esélyt kapott a növekedésre, ami már a személyiségfejlesztéshez tartozik. Emellett meg kell említeni azt a *biztonságot adó légkört*, amelyben a bentlakásos iskoláikban a diákoknak részük volt. Diszkrét beszélgetésekre is sor kerülhetett egyes lelkiismereti kérdések vagy egyéb dolgok kapcsán, és a rendelkezésre állás valóban tapasztalható volt a diákok számára a kollégiumban velük lakó tanáraiknak köszönhetően. Minden nap végén visszatekintést végeztek a tanulókkal együtt, hogy Isten kegyelméből az ő szemén keresztül próbálják érzékelni az eltelt napot. Ez nem a megrovás negyedórája volt, hanem a szelíd szemlélés ideje, amelyben a valóságra nyílik meg a szem, Arra figyelnek a napot szemlélve, hogy mi értékesebb és mi nem az a történések között. Ez lehet az egyik leginkább személyiségformáló erő, úgy vélem. Legnépszerűbb óráik voltak a lelkiismereti esetek-órák hetente egy alkalommal. Ezek az erkölcszociológia mentén boncolgattak témákat, időt és teret adva az önismeretre, világinismeretre, és az elmélyedésre.

A jezsuita tanárok úgy tekintettek a tanítás feladatára, hogy az szaktudásukat, emberi tulajdonságaikat, pontosságukat és alaposágukat is segítette fejlődni és növekedni, tehát személyiségüket, a jellemüket fejleszteni tudta a tanításra való felkészülés és természetesen maguk a tanítással töltött órák is a gyerekek között. A *hasznosság elve* kiemelkedő a jezsuita iskolákban, vonatkozik mindenre, kapcsolatba hozható mindazzal, ami a személyiség hasznára van, Loyolai Szent Ignác gyakran élt e szóhasználattal levélírás során is (O'Malley, 2006), de a Rendalkotmány 4. részében is szerepel a tanulmányok kapcsán (Rendalkotmány, 1997, p. 123). Ide tartozik, hogy a tanár és kollégái, illetve a vezetőjük között élő, őszinte, bizalommal teli, tiszteletteljes kapcsolat és élő kommunikáció lehetővé tette a közösség erejének és összetartozásának megmutatkozását, a tanári kar erejét, amellyel nem csak a tanár, hanem a tanárok által a diákok is érezhették a biztonságot adó környezet hasznát. A személyiség alakulását kedvezően befolyásolja a biztonságot nyújtó környezet. Ugyanakkor iskoláikban a tudást nem kizárólagosan egy rétegnek szánták, hanem ingyenesen mindenkinek. Nem válogatott elit-reteget tanítottak csupán. Ez azt az üzenetet hordozta és hordozza magában ma is, és azt a szemléletet terjeszti is, hogy minden ember értékes, hiszen mindnyájan Isten teremtményei vagyunk.

ÖSSZEFOGLALÁS

A 16. századi jezsuita tanárok erőteljesen célorientáltak voltak a maguk életét tekintve, tehát feltehetőleg kevésbé életunt ábrázattal tértek be az osztálytermekbe, bár bőven volt nehézségük. Mégis ez a belsőjükben hordozott cél, miszerint Isten dicsőségéért teszik, amit tesznek és a lelkek javára, már meghatározhatta gondolkodásuknak az irányát, amely érezhetővé válhatott a gyerekek között. A célorientált tanár máshogy tekint a világra, önmagára, a tanítványaira. Ez jelentéktelennek tűnhet, de úgy gondolom, mégis alapvetően fontos és meghatározó. Szent Ignác kitért a személy túlterheltségére, amelyet veszélyesebbnek ítélt az „üres járással” szemben, amikor nincs, vagy alig van dolga az embernek, vagy könnyebben végzi el teendőit. Fontos tehát, hogy a tanár túlterheltsége ne legyen önmaga kárára (Loyolai Szent Ignác, 2004, 136).

Másrészt a jezsuita tanárok számára diákjaik erkölcsi fejlődése, *jellemük* kedvező alakulása fontosabb volt, mint a tananyag minden részletének az elsajátítása, és ehhez a sarkalatos erények előtérbe helyezése nagy segítséget adhat a nevelési környezetben ma is. Ugyanakkor eltűnődni valami fölött, átgondolni lehetőségeket vagy ábrándozni egy művészeti alkotás mellett, időt igénylő elfoglaltság. Lehet, hogy ehhez le kellene lassulnunk? A *reflexió*hoz, a visszatekintéshez is idő szükséges, megállást igényel, és erre nehezebben szánunk időt manapság, mint megnézni egy Tik-Tok videót vagy egy Instagram-bejegyzést. Lehet, hogy meg kellene szelídíteni önmagunkat? A jezsuiták a napi visszatekintés gyakorlatával képesek gyakorolni a reflektálást és tanítványaikat is megtanítták erre a gyakorlatra, amit Exámennek hívnak.

A jezsuiták a valóságot akarták közel hozni, megragadni, megismerni és megszerettetni a diákjaikkal, hogy felelősséget vállalva élhessék napjaikat az emberi közösségen belül. Az is erőteljesen a személyiségformálás része, ha a diákokat felkészítjük a *társadalom életében való aktív részvételre*, ha érzékenyekké tudnak válni a környezetük szükségleteire. Hiszen a felelősségteljes gondolkodás így születik, így erősödik meg, vele a nagylelkűség erénye is. A civil társadalom erősítése mindvégig célként lebegett a jezsuiták előtt, hangoztatták is a jezsuiták, hogy a diákok számára azért hasznos a tanulás, mivel kikerülve az iskola falai közül, magasabb vagy vezető pozíciókban elhelyezkedve sokat tudnak tenni a környezetükben élőkért. Felnőttként tudásukkal és emberi példájukkal javára tudnak válni az egész közösségnek, ezzel megerősítve és felemelve a társadalmat. Az individuum, a közösség és a hatalom célja ezen a ponton mindenképpen egybeesett.

A biztonságban-lét tapasztalata, a valóság hű megismerésére törekvő tanári és tanulói magatartás, a humanista műveltségtartalom megismerése és elsajátítása, valamint a beszédgyakorlatok végzése, vagy nevezzük inkább retorikai gyakorlatoknak, úgy tűnik, a személyiséget formáló eszközöknek bizonyult a 16. századi jezsuita iskolák diákjai számára a „lelkiismereti esetek” órák, amely a pozitív kazuisztika körébe tartozik, és egyéb előirányzott valóságos tevékenységek mellett (szentmise, prédikációk hallgatása stb.).

BEFEJEZÉS

Rátékintettünk a Jézus Társasága szerzetesrend bizonyos 16. századi személyiségformáló eszközeire és messzebb ívelő céljaira, mint amilyen az Isten dicsőségének a szolgálata és a társadalom segítése a megtanult tudásanyag és a tapasztalatok alkalmazásával. Az Isten szolgálata minden dolgunkban lehetséges ugyanis a jezsuiták szerint. Ebben a társadalomra, a teremtett világra kiterjedő szemléletben ott van hagyománytiszteletük és az újszerűre való nyitottságuk a legfőbb célorientáltságuktól vezetve. Ilyen szellemi, gondolkodásbeli körülmények között az ember életének alapvetően értelme van, nem megkérdőjelezett a léte célja, és a tanulása is ebbe a célorientált rendbe illeszkedik.

Érdeemes foglalkozni Szent Ignác lelkiiségével és vele az iskoláikban folyó munkával, tehát gyakorlatukkal és szemléletükkel, mivel a 16. század, amelyben Szent Ignác élt, és a 21. század több dologban hasonlítanak. Ezért az első jezsuita iskolák története az elsődleges forrásokkal vagy azok fordításaival különösen izgalmas lehet a mai kor emberének is, hiszen mintát kap az élethez, a neveléshez, a tanulás rendjéhez (Rendalkotmány, 1997, p. 122), a világhoz és a léthez való viszonyunk kialakításához. Remélem, sikerült felkelteni az érdeklődést az első jezsuita nemzedék világlátása és iskoláinak tanrendje iránt, amely oly sokak számára ismertté vált, és amely kialakulás-történetének ismeretében gazdagíthatja mindnyájunk és a ránk bízottak életét, a következő generációkat is segítve.

IRODALOM

- [1.] Janus Pannonius (é.n.). *Pajzán epigrammák*. Szerk., ford. Csorba Győző. <https://mek.oszk.hu/04200/04297/04297.htm#98>
- [2.] Epp. Ign. = Sancti Ignatii de Loyola Societatis Iesu fundatoris epistolae et instructiones. 12 k. Madrid, 1903-11 (=MHSI 22 26 28 29 31 33 34 36 37 39 40 42). <https://archive.org/details/monumentaignati04ignagoog/page/496/mode/2up>
- [3.] Grendler, Paul F. (2019). *Jesuit Schools and Universities in Europe, 1548–1773*. Series: Brill Research Perspectives in Jesuit Studies. 1-118. <https://brill.com/display/title/54135> https://doi.org/10.1163/9789004391123_002
- [4.] *Jesuit Pedagogy, 1540-1616. A Reader* (2016). Edited by Cristiano Casalini and Claude Pavur, S.J. Institute of Jesuit Sources. Boston College.
- [5.] Kainulainen, J. (2018). Virtue and Civic Values in Early Modern Jesuit Education. In *Journal of Jesuit Studies*. In: Volume 5: Issue 4. Brill 530-548. https://brill.com/view/journals/jjs/5/4/article-p530_530.xml <https://doi.org/10.1163/22141332-00504003>
- [6.] Loyolai, Szent I. (2015). *A zárándok. Önéletrajzi visszaemlékezések. / Napló. Lelki feljegyzések*. In *Jezsuita Könyvek. Források 3*. Sorozatszerk. Horváth Á. S.J., Szabó F. S.J., Vízi E. S.J., Bartók T. S.J. Jezsuita Kiadó.
- [7.] Loyolai, Szent I. (2006). *Lelkigyakorlatok*. Korda Kiadó.
- [8.] Loyolai, Szent I. (2004). *Levelek <Anima una>* - Könyvek 14. JTMR-EFO Kiadó.
- [9.] Magyar Katolikus Lexikon: <https://lexikon.katolikus.hu/S/Skolasztika.html> (2024)

- [10.] Mészáros, I. (1964). Magyar nyelvű oktatásunk 15. századi kezdetei. *Magyar Pedagógia* 64. p. 219-234.
- [11.] Mészáros, I. (1981). *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*. In Humanizmus és reformáció, 11. szerk. Klaniczay Tibor. Akadémiai –Zrínyi Kiadó.
- [12.] Mészáros, I., Németh, A., Pukánszky, B. (2002). *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó.
- [13.] O’Malley, John W. (2015). *A jezsuiták története. Loyolai Szent Ignácól napjainkig*. JTMR-Jezsuita Kiadó.
- [14.] O’Malley, John W. (2006). *Az első jezsuiták*. Szent István Társulat. Az Apostoli Szent-szék Könyvkiadója.
- [15.] Pavur, C. N. S.J. (2005). *The Ratio Studiorum – The Official Plan for Jesuit Education*. Series: Number 22 in Series I: Jesuit Primary Sources. ISBN: 1-880810-59-X